

Тәуелсіздік кезеңіндегі білім беру жүйесін жаңғыртудың басты бағыты сауаттылық

Даутова С.Б. "Интеллектуалды ұлт" ғылыми орталығының директоры
филология ғылымдарының докторы

Оспанова Б.Р. "Интеллектуалды ұлт" ғылыми орталығының бас ғылыми қызметкері
филология ғылымдарының кандидаты

Еліміздің білім беру жүйесін жаңарту ең алдымен білім беру қызметінің жоғары сапасын қамтамасыз етуді меңзейді. Алайда, білім беру үдерісінің нәтижелілігі білім алудағы жетістіктерді сырттай және іштей бағалау қорытындыларына тікелей тәуелді. Білім беру жүйесін жаңғыртудың басты бағыты ретінде оқушылардың өзін дамытуы және қоғам өміріне пайдалы үлес қосуы үшін ақпаратты өздігінен алу, талдау, құрылымдау және тиімді пайдалануын көрсетуге болады. Оқушылардың білім беру сапасының көрсеткіші тек ұлттық емтихан тапсырғанан кейін ғана емес емес, әлем бойынша тәуелсіз шетелдік компаниялар жүргізген тесттармен, ол дегеніміз елімізге тәуелсіз сарапшылар оқушылардың білім жетістіктерін халықаралық салыстырмалы мониторингтік зерттеу жүргізумен анықталады.

Яғни еліміздегі білім саласын халықаралық зерттеулер негізінде анықтаудың бірден-бір себебі, білім беру сапасының заманауи талаптарына сәйкес ұлттық білім беру жүйесін дамыту болып табылады. Аталған зерттеулер елімізді дамытудың негізгі стратегиялық бағытын жетілдіру үшін қажет.

Кейінгі деректерге сүйенсек қазіргі таңда Қазақстанның 4 және 8 сынып оқушыларының салыстырмалы халықаралық TIMSS зерттеуіне қатысуда математика-жаратылыстану пәндеріне дайындықтары бойынша, сонымен қатар орта білім беру ұйымдарының 15-жастағы білім алушылары PISA зерттеуінде ғылыми-жаратылыстану, математикалық сауаттылық және оқу сауаттылығы бойынша тәжірибесі бар.

Әлемдік контекстте оқу сауаттылығы заманауи қоғамдағы өмірге деген дайындықтың маңызды бөлігі ретінде қарастырылады.

Бастауыш мектептен бастап балаларды оқытудағы негізгі жетістіктердің бірі - оқушылардың ақпараттық біліктілігін қалыптастыру. Өйткені бастауыш мектепте алған сапалы білім ары қарай оқудың іргетасы болып табылады. Оқушылардың оқу сауаттылығының қалыптасуына барынша мүмкіндік туғызу үшін заманауи мұғалімнен оқу қызметінің формасын, әдіс-тәсілдерін тауып қолдану талап етіледі.

Бастауыш мектеп мұғаліміне бастауыш сынып оқушыларының мәтінмен жұмыс істеу шеберлігінің негізін салу, яғни, ақпараттық мәліметтер білу, қызықтырған сұрақтарға жауап іздей алу, таңдалып алынған материалдарды сауатты көркемдеу мен ұсыну маңызды. Білім алу мен әртүрлі ақпарат дереккөзімен жұмыс істеу балалардың ақпаратты дұрыс қабылдап, оның сапасын бағалауға және жасырын мағынасын түсініп, үйренуге көмектеседі. Сонымен қатар, отбасылық оқу мәдениетін дамыту барысында ата-аналар қауымымен жұмыс жүргізу де маңызды.

Еліміздің мектептердің алғаш рет халықаралық мәтінді оқу және түсіну сапасы емтиханына қатысуы қазақстандық балалардың оқу сауаттылығын

калыптастырудың мақсатты бағытталған механизмдерінің бірі болып табылады. Қазақстандық оқушыларды халықаралық салыстырмалы PIRLS–2016 зерттеуіне мақсатты бағыттау қажет. Бастауыш сынып оқушыларының 4 сынып соңында орта және жоғары буында білім алудағы табысты үрдіс үшін оқу-ақпараттық білімін қалыптастыруда біріккен, мақсатты бағытталған аса маңызды жұмыс қажет.

Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасында қазақстандық оқушылардың халықаралық «Мәтінді оқу және түсіну сапасын бағалау» зерттеуіне (PIRLS - Progress in International Reading Literacy Study) қатысуы белгіленген. Қазақстандық оқушылар бірінші рет осындай халықаралық зерттеуде 2016 жылы бағын сынамақ.

Оқу сауаттылығын бағалайтын Халықаралық салыстырмалы PIRLS зерттеуі - Оқушылардың білім жетістіктерін бағалау IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) қауымдастығымен жүзеге асырылады. Зерттеу жобасын жүргізу және оның материалдарын құрастыруға әлемнің көптеген ғылыми-зерттеу орталықтары: Білім беру саласындағы тестілеу қызметтері (АҚШ), Канадалық Статистика Орталығы (Statistics Canada), Халықаралық білім жетістіктерін бағалау жөніндегі қауымдастық мәліметтерін өңдеу орталығы (Германия), Халықаралық орталық – Бостон колледжі (АҚШ) қатысады. Мұндай орталықтардың қатысуы мектеп оқушыларының оқу жетістігін бағалаудағы педагогикалық өлшеуді эксперименттік және апробациялық халықаралық стандарттар негізінде PIRLS зерттеу жұмысын жоғары сапада ұйымдастыруға және өткізуге жол ашады.

PIRLS зерттеуінің мақсаты - әлемнің әртүрлі елдерінің бастауыш сыныптарының мәтінді түсіну деңгейлерін сәйкестендіру және ұлттық білім жүйесінің оқу сауаттылығын ашудағы ерекшеліктерін анықтау болып табылады. Аталмыш зерттеу ісінің халықаралық сарапшылар ойымен келісе отырып, «Оқырман сауаттылығы» - бұл адамның өмірде толыққанды қалыптасуына және жеке мақсаттарына жетуіне қажетті әр түрлі жазба сөйлеу формасын түсіну және терең ойлау қабілеті.

Оқырман сауаттылығының негізі - мәтінмен жұмысты толық қалыптастыру болып табылады. Бұл оқушылар шығармадан қажетті ақпарат алуына, нақты мәтіннен қорытынды шығаруына, негізгі кейіпкерлердің әрекеттерін интерпретациялауға, мәтін үлгісімен бекітуге және мәтін құрылымының бастапқы сараптамасын алуға көмектеседі.

Әдеби оқу тәжірибиесін меңгеру мақсатында нақты мәтін бөліктерін таңдау, оларды қарапайым қорытындыларды қалыптастыруда қолдану, оқиғалар арасында өзара байланыс орнату; мәтіннің ортақ идеясын анықтау, мәтін құрылымынан элементтерді анықтап көрсету, кейіпкерлер әрекетіне қарапайым интерпретация беру, кейіпкерлердің әрекеттерін және сезімдерін салыстыру және бір-біріне қарсы қою, олардың өзара байланысын түсіндіру, мәтінде қолданылған тілдік ортаның ерекшеліктеріне алғашқы сараптама жасау, мәтіннен үзінді келтіре отырып, негізгі кейіпкерлер мінездемесіне, олардың ниеті мен сезіміне интерпретация жасау, мәтіннен ақпаратты ала

отырып мәтіннің мағынасын немесе негізгі идеясын түсіндіру сияқты бағыттар көзделген.

Халықаралық зерттеулер шеңберінде білім сапасын бағалаудың тиімді жаңа әдістері мен технологиялары құрастырылуда. Осыған байланысты PIRLS зерттеуіне қатысушы елдер алдыңғы кезеңдердің нәтижесін қолдану арқылы ұлттық білім беру жүйесіндегі білім үрдісін жетілдіру мен мазмұнын жаңашалайды.

Сонымен қатар, әр елде өткізілген PIRLS зерттеуінен алынған нәтижелер педагогикалық бірлестікпен кең көлемде талқыланады. Зерттеудегі оқушылар жетістігі нәтижелерінен мониторинг механизмі жүзеге асырылады, оқыту технологиясы мен бастауыш мектеп оқушыларының білім жетістіктерінің талаптары қайта қаралады.

Айта кетерлік жайт, оқу сауаттылығы 2000 және 2009 жылдары PISA бағалау технологиясының басты бағыттарының бірі болды. PISA тесті оқу сауаттылығы бағытындағы мектеп түлегінің алған білімі мен дағдыларын шынайы өмірлік жағдайларда табысты жүзеге асыруы үшін қажетті құзыреттіліктерді мектеп білімі сапасын бағалау саласындағы халықаралық сарапшылар тұрғысынан нақты айқындаған.

PISA мәтіндерінің ерекшеліктері оларды баяндаудың шынайылығы (өмірден алынған мысалдар). Бұл орайда, зерттеудің осы бағыты бойынша тест сұрақтары ретінде көркем мәтіндер де қолданылады. Көптеген ақпараттық мәтіндер бүгінгі таңда көбіне ұсынымдық форматта болып келеді (веб-парақшалар, журналдар және т.б.). Құрамдас мәтіндер мазмұны жағынан ғана емес, сондай ақ форматы жағынан да әр түрлі бірнеше мәтіндерді біріктіреді. Бұл орайда, олар мәтіннің диагностикалық мақсатын анықтайтындай, мағыналық мазмұны тұрғысынан байланысты және аяқталған болып келеді.

PISA зерттеуіндегі оқу сауаттылығы - оқушылардың жазбаша мәтіндерді ұғына оқу қабілеттілігі және оларға рефлексия, олардың мазмұнын өз мақсаттарына қол жеткізу үшін қолдануы, білімдері мен дағдыларын қоғамның белсенді өміріне араласуы үшін дамытуы. Оқу сауаттылығын тексеру оқу техникасы немесе мәтіннің мазмұнын нақты түсінуін бағалау емес, оқу барысында меңгерген білімдері мен дағдыларын өмірлік жағдайларда қолдана білу ептіліктерін бағалауға, оқушыларды әлеуметтенуге және дербестеуге бағыттау, болашақ кәсіби қызметі саласын жауапты таңдауына дайындау.

Оқу сауаттылығын бағалау үшін білім алушыларға берілген мәтіндегі материалдарды салыстыру, автордың ойын аңғару, жауапқа дайындалу барысында нақты дәлелдемелер табу ұсынылады. Мәтіндерінің шынайылығы (өмірдегі мысалдар) PISA тестілерінің ерекшелігі болып табылады. Зерттеудің осы бағыты бойынша тест сұрақтары ретінде көркем мәтіндер қолданылады. Мәтін, жағдай және сұрақ – оқу сауаттылығын бағалаудың 3 негізгі өлшемі. Оқуға арналған материалдар әртүрлі форматта көрсетілген, атап айтқанда, көркем әдебиет және ғылыми танымал мәтіндер, ресми құжаттар, қоғамдық маңызды жағдайлар туралы мәлімет, кестелер, графиктер, диаграммалар мен карталар форматында.

PISA тестінің материалды толық түсінуге бағытталған құрылымы үш оқырмандық біліктілік пен соған сәйкес әрекеттерді қамтиды. Бұл қажетті ақпаратты тауып, оны мәтіннің жалпы мәнмәтінінен алу, мәтіннің жалпы түсінігін тұжырымдап, мәтіндік хабарламаның мазмұны мен формасы туралы өз көзқарасын ұсынуы тиіс. Тесттің әрбір тапсырмасы 15-жастағылардың өмірде кездесуі мүмкін шынайы оқу міндеттерінің шарттарын модельдейді. Оқу біліктілігінің деңгейі бойынша PISA тест сұрақтары үстірт және дәлме-дәл түсінуді талап ететін ең қарапайымнан, аса күрделіге дейін түрленіп отырады. Мысалы, мәтіндегі ақпаратты іздеп, алу оқырман тауып, ойында қалыптастыруы қажет мағыналық бірлік саны секілді факторларды анықтайды. Мәтін хабарламасын біріктіру мен түсіндіру дағдыларын анықтаудағы оқырманның құзыреттілігі оқырманның ой мен автор идеясын бір арнаға тоғыстыру қабілетін көрсету үшін қажетті ақпараттың бірлік санымен анықталады. Бұл орайда, осындай мәтіндердің құрылымы біртекті емес - оқырман талқылау пәнімен неғұрлым азырақ таныс болса, соғұрлым мәтінді бір арнаға тоғыстыру қиынға соғады. Зерттеуде меңгерілген мәтін мазмұнын бағдарлау, оның мағынасын толық түсіну, ақпаратты табу мен мәтінді түсіндіру секілді мәтінді толығымен түсінуді көрсететін біліктілік бағаланды. Осылайша, мәтінді толығымен түсіну білімгердің дағдылардың әрбір біліктілік бойынша құзыреттілік деңгейіне меңзейді. Мәтін мазмұнындағы жалпы бағытты айқындау және оның тұтас мағынасын түсіну басты тақырыпты, жалпы мақсатты, немесе мәтіннің міндетін анықтауды қамтыды. Бұл үшін мынадай тапсырмалар ұсынылды: мәтіннен ақпаратты таңдап алу және оған тақырып ойлап табу, мәтіннің жалпы мағынасын көрсететін тезис тұжырымдау, мәтінде ұсынылатын нұсқаулар тәртібін түсіндіру, кескіннің немесе кестенің негізгі бөліктерін салыстыру, картаның, суреттің міндетін түсіндіру және т.б.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. *OECD (2013). PISA 2012 Results: Ready to Learn. Students` engagement, drive and self-beliefs. OECD Publishing.*
2. *OECD (2012). Literacy, Numeracy and Problem Solving in Technology-Rich Environments: Framework for the OECD Survey of Adult Skills. OECD Publishing.*
3. *TIMSS 2015 Assessment Frameworks. International Study Center. Ina V.S. Mullis and Michael O. Martin.*